

**I. ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA
DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU**

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Şenol SAYLAN
Yrd. Doç. Dr. Betül SAYLAN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Ayşegül TOPALOĞLU
Arş. Gör. Halil TEMİZTÜRK
Arş. Gör. Mahmut DİLBAZ
Arş. Gör. Semra ÇİNEMRE
Arş. Gör. Zöhre ÇAKIL

Tasarım

İbrahim Cihan

Baskı

İstanbul - Kasım 2016
Değişim Yayınları
Sertifika no: 34289

Yayın Kodu- ISBN

978-605-4925-93-3

AİLE KÜTÜPHANELERİNDEN HAREKETLE ESKİ OF MEDRESELERİNİN EĞİTİM MÜFREDATININ İNCELENMESİ (Numanzadeler Aile Kütüphanesi Örneği)

Cevat SİDDİKİ*

Giriş:

Trabzon köklü bir medrese geleneğine sahip olan Osmanlı devletinin önemli vilayetlerinden biri olmuştur. 1461'de fethedilen Trabzon'da ilk medrese Fatih Sultan Mehmet tarafından (Fatih Camii ve medresesi) açılmıştır.¹ Daha sonra devlet yöneticileri tarafından farklı zamanlar diliminde medreseler kurulmuştur.²

Trabzon halkının İslam dini ile tanışmaları, Trabzon'un fethinden önce de Müslümanların yaşadığı civar kentlerle iletişim ve etkileşim neticesinde olduğu muhtemeldir. Ancak fetihden sonra bu etkileşimin daha da hız kazandığı rahatlıkla söylenebilir.

Trabzon'un fethinden yaklaşık bir asır sonra Of kazasının İslamlaşma sürecine Maraşlı kardeşler önemli katkılar sağlamıştır. 16. yüzyılın ortalarında Maraşlı Saçaklızade Osman Efendi ve kardeşleri Maraş'tan gelip Of'un Paçan köyüne yerleşmişler ve yöre halkının İslam'la tanışmalarına vesile olmuşlardır.³

Halkın yavaş yavaş İslam dinini kabul etmesiyle beraber eğitim-öğretim ihtiyacı da doğmuş, bu ihtiyacı karşılamak üzere yörede medreseler kurulmaya başlanmıştır. Zamanla bu medreseler dini hayata ciddi manada katkı sağlamış ve özellikle 19. Yüzyılda bölgenin her tarafında görülür olmuştur. Söz konusu medreselerle ilgili bilgi alabileceğimiz kaynakların başında “*Trabzon Vilayet Salnameleri*” gelmektedir. 1869 Trabzon vilayet salnamesine göre, Trabzon vilayetinde 397 medresenin varlığından söz edilmektedir. Bu medreselerin 350'si Of kazasında⁴ yer almıştır. Diğer medreseler ise 11'i Trabzon merkez ilçede, 11'i Vakfıkebir'de, 1'i Akçaabat'ta, 8'i Sürmene'de ve geri kalanlar ise diğer kazalarda yer almıştır.⁵

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, cevataktu.edu.tr

1 Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihten Kurtuluşa Kadar* (Trabzon: Serander Yayınları, 2013), s.23.

2 Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmarat (Hatuniye) Külliyesi*, (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998), s. 7-10, 13; Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, s.51,56.

3 Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, (İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı Yayınları, 2008), s. 39-42.

4 Eski Of bölgesi bu günkü Of, Dernekpazarı, Hayrat ve Çaykara ilçelerinden oluşmaktaydı.

5 1869 Trabzon Vilayet Salnamesi, <http://isamveri.org/?url=salname> s.

Trabzon'daki medreselerin sayısına bakılınca bu medreselerin bölgedeki ilim ve irfanın oluşum ve gelişimine önemli katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki bu medreseler hakkında bilgi alınabilecek yeterli vesika bulunmamaktadır, yada özel aile arşivlerinde buldukları için araştırmacılar tarafından bu kaynaklara ulaşılamamaktadır.

1888 Trabzon vilayet Salnamesine göre, Trabzon vilayetindeki medreselerin sayısında önemli değişiklikler görülmektedir. 1888 Trabzon vilayet salnamesinde ayrıntılı olarak medreselerin isim ve yerleri de zikredilmiştir. Buna göre Trabzon merkezde 8, Akçaabat'ta 5, Yomra'da 5, Tonya'da 4, Şarlı (Beşikdüzü ilçesi) nahiyesinde 5, Vakfıkebir'de 2, Sürmene kazasında 24 ve Of kazasında ise 41 medrese bulunmaktadır. Medreselerin toplamı ise 92'dir.⁶

1869-1888 yılları arasında Trabzon vilayeti genelinde medrese sayılarında önemli farklar olduğu görülmektedir. Of kazası esas alındığında 19 yıllık bir süre içerisinde bu farkın daha fazla olduğunu görmek mümkündür. 350'den 41'e düşen medrese sayısındaki bu azalma, üzerinde ayrıca çalışılması gereken önemli bir konudur.

İstanbul müftülüğü tarafından 1914 yılında medreselerin ıslahı amacıyla Trabzon'dan istenen ve meşihat arşivinde bulunan taşra medreseleri defterindeki bilgilere göre, Trabzon genelinde bulunan medrese sayısı 149'dür.⁷ Of kazasına bakıldığında ise 69 medrese bulunmaktadır.⁸

Yukarıda bahsedilen üç kaynağa göre Of Medreseleri: 1869 yılında: 350, 1888 yılında: 41 ve Meşihat arşivi defterine göre 1914 yılında: 69'dur.

Of medreselerinin sayılarındaki azalmayla ilgili iki hususa değinmekte fayda vardır. Birincisi, Of kazasının coğrafi sınırlarının farklı tarihlerde değişiklik arz etmesi, örneğin 1869 tarihli vilayet salnamesinde Sürmene'nin belli köyleri Of kazasına bağlı iken 1888 tarihli vilayet salnamesinde bu köylerin Of kazası içinde sayılmaması gibi. Bu durum medrese sayılarındaki azalmaya sebep gösterilebilir. Ancak 1869-1888 tarihleri arasındaki medrese sayısındaki (350-41) farkı açıklayacak ölçüde değildir. Ayrıca 1888 vilayet salnamesine göre Trabzon genelinde medrese sayısı 92'dir.

İkinci husus ise, Tanzimatla beraber mektepleşmenin Osmanlı vilayetlerindeki yayılmasıdır.⁹ Nitekim 1839 yılı Tanzimat fermanıyla beraber Rüşdiyelerin açılması ve 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile medrese dışındaki örgün eğitimde yenilikler ve mesleki okulların açılması hız kazanmıştır.¹⁰

Of medreselerinin sayısının çok olması ilk etapta abartılı görülse de (özellikle 350 rakamı) İslam eğitim geleneği açısından bakıldığında bunun abartılı olmadığı kanısına varmak mümkündür. Şöyle ki İslam eğitim tarihinde medreselerin kuruluşundan önce Camiler/mescitler ve âlimlerin evleri eğitim faaliyetinin yapıldığı yerler olmuştur. Medreselerin ortaya çıkmasıyla beraber bu mekânlarda eğitim faaliyeti devam etmiştir ve bu anlayışın (farklı coğrafyalarda) günümüze kadar devam ettiği de söylenebilir.

6 1888 Trabzon Vilayet Salnamesi, s. 127-130.

7 Sadık Albayrak, "1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlimi Hayat" Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, (Trabzon: Çaykara Müftülüğü Yayınları 2002), 302-316.

8 Sadık Albayrak, a.g.e, 302-316.

9 Geniş Bilgi için bkz., Emin Yolalcı, "Maarif Salnamesine Göre; Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (Ankara:, Sayı: 5, 1994), s. 452-456

10 Geniş bilgi için bkz., Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, (Başlangıçtan 1999'a Kadar), (Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999), s. 137-139.

Şehir merkezlerinde genellikle devlet erkânları tarafından medreseler kurulurken kaza ve kasabalarda medrese fonksiyonu gösteren mekânlar, camiiler ve âlimlerin evleri olmuştur. Dolayısıyla bu geleneği Osmanlı dönemi Trabzon vilayetinde de görmek mümkündür. Trabzon'da da devlet erkânı tarafından yaptırılan (Gülbahar Hatun (Hatuniye) Camii/Medresesi, İskender Paşa Tarafından yaptırılan İskender Paşa Camii/Medresesi,) medreseler olduğu gibi halk tarafından yaptırılan medreseler ve eğitim faaliyeti yapan camii/mescit ve âlimlerin evleri de olmuştur.

Trabzon vilayet salnamesinde yer alan Of kazasının medrese sayısı ile ilgili 350 rakamı ise büyük çoğunluğunun ulemanın evi veya caminin yanında yapılan dersliklerden ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Buna Numanzâde ailesinden Numan b. Muhammed'in (1813-1892) kendi evini medrese olarak kullanması örnek verilebilir.

Ancak bununla beraber köy ve mahallelerin merkezinde kurulan tam teşekküllü nizami medreseler de mevcuttur. Bu medreselerin nasıl ve kimler tarafından inşa edildiği ile ilgili önemli bir belge elimize ulaşmıştır. 1896 yılına ait bu belge Zenolu Müderris Gürcizade Ahmet Efendi'nin evrakları arasında bulunmuştur.¹¹

İlgili belgenin çevirim yazısı şöyledir:

Zeno karyesi, Aksilisa mahallesi ahalisi bulunduğumuz halde bin üç yüz on dört senesi icab eden medrese ve tedrihanemizin tamirlerine, neccar ve taşçılara ve hademelerine ve tedrihanenin yatak ve mefruşat vesair levazımına olan mesarif cümlemizin ittifakıyla iki bin üç yüz kırış balığ olup camii şerifimizin cemaati bulunan her haneye yirmi iki kırış tevzi' olup (anlaşılan o ki 105 haneye taksim edilmiş) akçe-i mezkûrun edasına kâffemiz zamin olduğumuz kararnamemizdir.

(Belgenin altına toplam 25 kişi imza atmıştır)

Bu belgede özet olarak, Zeno köyü Aksilisa mahallesi medresesinin tamirâtı, marangoz, taşçılar, hademelerin masrafları ve medresenin yatak, mefruşat vesairesi için 2300 kırış masrafının olduğu ve bu paranın mahalle ahalisine bölüşürüleceği anlatılmaktadır.

Ayrıca bu belge medreselerle ilgili önemli iki noktaya işaret etmektedir. Birincisi mahalle medreselerinin ahali tarafından inşa edildiği ve masraflarının ahali tarafından karşılandığı, ikincisi ise bu medreselerde öğrencilerin barınması için kalacak yerlerin veya yurtların da bulunduğu.

Of medreselerinin müfredatıyla ilgili Bakkalzâde İsmail Hakkı ailesinden İsmail Hakkı Bakkaloğlu'nun tespitlerine göre Of medreselerinde eğitim usulü ve okunan dersler şöyledir:¹²

Medreseye ilk gelen talebeye önce Kuran öğretilir. Kur'an okumasını iyice öğrenip serbest okumaya başlayınca hafızlık yapma kabiliyeti olanlara isteğe bağlı olarak hafızlık yaptırılır. Diğerleri ise Arapçaya başlatılır. Hafızlık yapanlara hafızlık bitene kadar Arapça öğretilmez. Hafızlık bittikten sonra Arapçaya başlatılırlar.

Arapçaya önce sarf ile başlanır ve *Emsile* kitabı okutulur. *Emsile*'den sonra sırayla *Bina*, *Maksut*, *İzzi*, *Merah* kitapları okutulur. Sarf okutulurken başka hiçbir kitap okutulmaz.

Sarf bittikten sonra Nehiv'e geçilir. *Avamil* kitabıyla başlanır. *Avamil* ile beraber Fıkıh'tan *Halebi*, Hadis'ten *Meşarikul Envar*, Tefsir'den *Celaleyn*, okutulur. *Avamil*'den sonra *İzhar* kitabına geçilir. Bu kitaba paralel olarak da yine bu üç kitaba da devam edilir. *Kafile* Kitabına geçilince buna paralel olarak da *Mülteka* kitabına başlanır.

11 Bu belgeyi Gürcizade Ahmet Efendinin torunlarından Yrd. Doç. Dr. Süleyman Gür'den temin ettim.

12 İsmail Hakkı Bakkaloğlu, "Çaykara Medreseleri, Müderrisleri ve İcazetnameleri", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, (Trabzon, Çaykara Müftülüğü Yayınları, 2002), s. 338-339.

Kafile'den sonra Molla Cami kitabına geçilir. Bu kitaplarla beraber yine Tefsir, Hadis ve Fıkıh okutulur. Fıkıhtan önce *Halebi* ile başlanmıştı sonra da *Mülteka* ile devam edilir. Tefsirden de *Celalayn*'den sonra *Bezvavi* okutulur. *Muhtasaru'l Meani* okurken *Bezvavi*'ye devam edilir.

Molla Cami kitabı bittikten sonra mantıktan *İsağöçi* ve şerhleri (Tasavurat, Tasdikat- Molla Fenari) okutulur. Bundan sonra *Meani*'ye hazırlık olarak Muhammed el-Antaki'nin *Metmül-Alaka*'sı okutulur. Daha sonra da Taftazani'nin *Muhtasarul Meanisi* okutulur.

Daha sonra Akaid derslerine geçilir. Bu derste *Şerh-i Akaid* baştan sonuna kadar okutulur. Sonra Ramazan Efendi ve *Akaid-i Kestele* Kitabı okutulur.

Son ders olarak da Molla Husrev'in *Mir'atül- usul ila Mirkati'l- Vusul* kitabından fıkıh, hadis ve tefsir usulleri okutulurak bitirilir ve bir merasim yapılarak icazet verilir.

Numanzadeler Ailesi ve Kütüphanesi

A. Numanzadeler Ailesi

Numanzadeler ailesi Çaykaranın Işıklı mahallesinde iskân eden ve Çaykara ahalisinde tanınan meşhur bir ailedir. Numanzade ailesi 18. ve 19. Yüzyıllarda eski Of kazasının ilmi ve kültürel mirasına önemli katkılarda bulunmuştur.¹³

Numanzadeler ailesi ve kütüphanesiyle ilgili bilgileri ailenin torunlarından Yrd. Doç. Dr. Şenol Saylan'dan elde ettik. Aile ile ilgili bilgiler özetle altta verilmiştir.¹⁴

1. Numan b. Mustafa b. Osman b. İbrahim b. Nebi b. Muhammed

Numanzadeler ailesinin dedeleri ve aileye adını veren kişidir. Numan Efendi, 1700'lerin başlarında, bir rivayete göre Maraş civarından, diğer bir rivayete göre ise Kafkaslardan göç edip Kadahor'a (Işıklı mah.) gelmiş, buraya yerleşmiş burada üç oğluyula yaşamaya başlamıştır.

2. Mustafa b. Numan (1776, 1788 Yıllarında Sağ)

Mustafa Efendi, Numan Efendi'nin oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1750 yılları civarında doğduğu düşünülmektedir. İlk eğitimini babası Numan Efendi'den almıştır.

İstinsah ettiği kitaplardan anlaşıldığı üzere, 1776-1780 yıllarında Şerah (Uzungöl) Medresesi'nde ve 1788 yılında ise Çaykara'nın merkez mahallesi olan Kadahor'da (Işıklı mah.) görev yaptığı anlaşılmaktadır.

3. Ahmed b. Mustafa (1774-1843)

Numanzâde Mustafa Efendi'nin büyük oğludur. 1187/1774 yılında doğmuştur. İlk eğitimini babası Mustafa Efendi'den almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra 1811 yılında kendi köyünde Huşo camiinde imamlık ve hocalık yapmıştır. 1821 yılından sonra hayatının sonuna kadar Kadahor'da uzun süre müderrislik ve İmam-Hatiplik görevlerini yürütmüştür. Ayrıca 1834 tarihli nüfus kütüğü defterinde Ahmed Efendi köyün imam-hatibi olarak zikredilmektedir.¹⁵ Ahmed Efendi 1843 yılında 69 yaşında vefat etmiştir.

13 Kemal Yıldız, "1700 ve 1800'lü Yıllarda Çaykara'nın ilmi ve Kültürel Atmosferini Gösteren Bir Örnek (Çaykaralı Numanzadeler)", Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, (Trabzon: Çaykara Müftülüğü Yayınları, 2002), s. 457.

14 Geniş bilgi için bkz., Şenol Saylan, "Çaykara'da Bir Ulema Ailesi: Numanzadeler", *I. Uluslar arası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, (Trabzon: 2015).

15 Sezgin Demircioğlu, *Of Nüfus Defteri (1834)*, (İstanbul 2011), s.310.

4. Muhammed b. Mustafa (? – 1829)

Mustafa b. Numan Efendi'nin oğludur. Muhammed Efendi 1790'lı yıllarda doğmuş olduğu tahmin edilmektedir. 1829 Osmanlı-Rus savaşında Bayburt'un işgalinden sonra Of bölgesinde yapılan gaza ve cihad çağrısına iştirak eden âlimlerden biri olarak Hart savaşına katılmış ve bu savaşta şehit olmuştur.

5. Numan b. Muhammed (1813-1892)

Numan b. Muhammed 1813 yılında Huşo köyünde doğmuştur.¹⁶1829 yılında Ruslarla yapılan Hart savaşında şehit düşen Muhammed Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini amcası Ahmed Efendi'den almıştır. Hafızlığını tamamladıktan sonra ilk olarak Huşo Camiinde, amcasının vefatından sonra Kadahor Camiinde imam-hatiplik yapmıştır.

1845 yılından sonraki bir tarihte Holaysa (Yeşilalan) Medresesi'nde müderrislik yapmaya başlayan Numan Efendi burada otuz yılı aşkın bir süre görev yapmış ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

1880-1885 yılları civarında köyüne, Huşo'ya geri dönen Numan Efendi, medrese olarak kullandığı evinin üst katında hayatının sonuna kadar öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. 1888 tarihli Trabzon vilayeti salnamesinde söz konusu medresede 40 öğrencinin bulunduğu belirtilir. Mayıs 1308/1892 yılında Huşo köyünde vefat etmiştir.

6. Mustafa b. Muhammed (1826-?)

Mustafa b. Muhammed 1826 yılında Huşo'da doğmuştur.¹⁷Şehit Muhammed Efendi'nin oğludur. Henüz üç yaşında iken yetim kalan Mustafa Efendi, kendisiyle amcası Ahmed Efendi ve özellikle de ağabeyi Numan Efendi ilgilenmiştir.

İlk eğitimini amcası ve ağabeyinden alan Mustafa Efendi erken yaşlarda Of ve Rize'nin muhtelif köylerinde görev yapmıştır. İstinsah ettiği kitapların istinsah yerleri dikkate alındığında sırasıyla, 1845 yılında İkizdere Şimşirli (Komes) Camii,1845, 1854 Kadahor,1873-1875 yıllarında yine Şimşirli (Komes) Camii, 1875-7876 Huşo, 1880 tekrar Şimşirli (Komes) Camii, 1888 Of Kışlacık (Hastikoz) Köyü, 1891 Hayrat Geçitli (Ancibranos) Köyü, 1897 Rize Kendirli (Ğoloz) Köyü Camii'nde görev yapmıştır. 1888 Trabzon Vilayeti Salnamesi'nde adı geçen Mustafa Efendi, elli öğrencisi olan Hastikoz Medresesi'nin müderrisi olarak zikredilmektedir.¹⁸ Mustafa Efendi'nin vefat tarihi tam olarak bilinmemekle beraber aile üyelerinin aktardıklarından hareketle 1900-1905 yılı civarında vefat ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹

7. Mehmed Saylan b. Numan (1855-1911)

Numan Efendi'nin büyük oğlu olan Mehmet Efendi, 1855 yılında Huşo köyünde doğmuştur. Eğitimini babasının yanında tamamlamış ve görev yaptığı yerlerde babasıyla beraber bulunmuştur. Babasının ölümünden sonra Huşo köyünde görev yapmıştır. 1911 yılında Huşo'da vefat etmiştir.

16 Sezgin Demircioğlu, , *Of Nüfus Defteri (1834)*, s.3113.

17 Sezgin Demircioğlu, , *Of Nüfus Defteri (1834)*, s.313.

18 *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1888.

19 Geniş bilgi için bkz., Şenol Saylan, a.g.e.

8. Behzad Soylu b. Numan (1856-1923)

Behzad Efendi, Numan Efendi'nin ortanca oğludur. 1856 yılında Huşo köyünde doğmuştur. Eğitimini babası Numan Efendi'nin yanında tamamlamıştır. Rize ve Sürmene'nin muhtelif köylerinde imam-hatiplik ve hocalık yapmıştır. 1923 yılında Huşo köyünde vefat etmiştir.

9. Ali Faik Soylu b. Numan (1880-1966)

Numan Efendi'nin küçük oğludur. 1880 yılında Huşo köyünde doğmuştur. Eğitimini babasında tamamlamıştır. İyi derecede Arapça ve Farsça bildiği rivayet edilir. Uzun yıllar Kadahor camiinde Cuma hatipliği yapmıştır. Huşo ve Taşören Köyü Demirciler Mahallesi camiinde imam hatiplik ve müderrislik yapan Faik Efendi aynı zamanda evinde de öğrenci yetiştirmeye devam etmiştir. 1966 yılında Huşo'da vefat eden Faik Efendi, evin yanındaki aile mezarlığına babasının yanına defnedilmiştir.²⁰

B. Numanzadeler Aile Kütüphanesi

Şahsi kütüphaneler âlimlerin entelektüel birikimlerinin bir göstergesidir. Numanzâdeler aile kütüphanesinde bulunan kitaplar medreselerde okutulan ders kitaplarıyla beraber yardımcı kitaplardan oluşan zengin bir kütüphanedir. Kütüphanede yer alan kitaplar konu bakımından Arapça, Farsça, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Akâid-Kelam, Mantık Belagat, Matematik/Astronomi ve Tasavvuf konularından oluşmaktadır.

Numanzadeler kütüphanesinde bulunan kitapları Osmanlı medreselerinde okutulan ve tespit edilen ders kitaplarıyla karşılaştırıldığında, önemli ölçüde bu kütüphanede görmek mümkündür.

Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitapları ile ilgili değişik kaynaklardan hareketle hazırlanan birçok liste mevcuttur. Bu listelerin içerisinde Taşköprülü-zâde Ahmet Efendi'nin *Miftâh el-sa'ade ve misbâhel-siyâde*'si, İshak b. Hasan el-Tokâdî'nin (ö. 1100/1689) *Nazm el-'ulûm*'u, Saçaklızade Mehmed el-Mar'aşî'nin (ö. 1145/1732-33) *Tertîb el-'ulûm*'u, [telifi 1128/1715-16]. Nebî Efendi-zâde'nin (ö. 1200/1786), *Kasîde fî el-kutubel-meşhûre fî el-'ulûm*'u. Müellifi meçhul olan bir *Manzûme fî tertîb el-kutub fî el-'ulûm*' gibi nazım ve nesir şeklinde kaleme alınmış pek çok eser mevcuttur. Fransız hükümetinin isteği üzerine, XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı hükümeti tarafından kimliği meçhul bir müderrise yazdırılan *Kevâkib-i seb'a* [telifi 1155/1741] adlı eser de Osmanlı medreselerindeki eğitimin mantığı, okutulan eserler, eğitimin amaç ve yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.²¹

Numanzâdeler aile kütüphanesinde bulunan ve günümüze kadar ulaşan 230 civarında matbu ve yazma eser/kitap mevcuttur. Tespit ettiklerimize göre 52 adet Arapça kitabı bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında ders kitapları olan Sarf ilmiyle ilgili; *Emsile, Bina, Maksut, İzzi, Merah*, Nahiv ilmiyle ilgili; *Avamil, İzhar*, ve *Kaifiye* (Molla Cami-Ebu Berekat Muhammed Cami 1492, *el-Fevaidü 'z-Ziyayiye al-el Kafiye*) kitapları bulunmaktadır. Bunlarla beraber Arap edebiyatıyla ilgili pek çok yardımcı kitaplar yer almaktadır.

Tefsir ilimi ile ilgili kütüphanede 20 cilt kitap bulunmaktadır. Bunlardan Osmanlı'nın yüksek seviyeli diğer medreselerinde okutulan Beydavi tefsiri yer almaktadır. Ayrıca *Tefsiri*

20 Geniş bilgi için bkz., Şenol Saylan, a.g.e.

21 Şükran Fazlıoğlu, "Manzume Fi Tertib El-Kutub Fi El-Ulum ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları", *Değerler Eğitimi Dergisi*, (İstanbul, I/1 s. 97-110, 2003), s. 97-98; Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002).

Ebu Suud, Ruhul Beyan (İsmail Hakkı Bursavi 1653-1725) kitabı de yer almaktadır. Geri kalan kitaplar ise çeşitli sure tefsirleridir.

Hadis ilmi ile ilgili kütüphanede 10 cilt kitap yer almaktadır. Bu eseler arasında diğer Osmanlı medreselerinde okutulan *Meşarıkul Envar* (İmam Radyüddin Hasan b. Muhammad Es- Sağani –ö.1253) *Kitabu şifa* (Kadı İyaz b. Musa el- Yahsubi) *Sahih-i Buhari* (Ebu Abdullah Muhammed el Buhari) kitapları yer almaktadır. Numanzadeler ailesinin çağdaşlarından olan Ahmet Ziyaeddin Nakşibendi Gümüşhanevi'nin (1813- 1893) de *Ramuzül Ehadis* kitabı de yer almaktadır.

Fıkıh ve fıkıh usulü ile ilgili kütüphanede 30 cilt kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında Osmanlı medreselerinde okutulan *Mülteka/Halebi* (İbrahim b. Muhammed el-Halebi), *Muhtasar-ul Kuduri*, Muhtasar (İbn Hacib), *Düreru'l Hukkam fi Şerh-i Gureri'l Ahkam* ve *Mir'atü'l Usul fi Şerh-i Mirkati'l Vüsul* (Molla Husrev 1480) gibi kitaplar yer almaktadır. Özellikle daha önce de İ. H. Bakkaoğlun'un da tespit ettiği Çaykara medreseleri Molla Hüsrev'in *Mira't* kitabıyla son bulması ve bu kitabın Hanefi Şafii fıkıh usulü sentezi olan bir kitap olması²² bakımından önem arz etmektedir.

Akaid ve Kelam ile ilgili kütüphanede 25 cilt kitap bulunmaktadır. Bu kitaplar arasında diğer Osmanlı medreselerinde okutulan *Şerhu'l Akaid* (Ebu Hafis en Nesefi 1142), (Akaidi Nesefi- Taftazani) yer almaktadır. Ayrıca özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde medreselerde okutulan *Şerh-il Mevakıf* (Kadı Aduddin el-İci)ın bu kütüphanede yer alması özellikle diğer Osmanlı medreselerinde müfredattan çıkarılması²³ dönem itibarıyla Numanzâdeler kütüphanesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra bu kitabın şerhini yapan Seyid Şerif Curcani ve Celaleddined-Devvani'nin (*Şehrü'l Akaidi Adudiye*) de eserleri kütüphanede bulunmaktadır.

Mantık ilmiyle ilgili 45 cilt eser yer almaktadır. Bunlardan *İsaguci* (Mir İsağuci Esiruddin el-Ebheri) ve *Şemsiyye* (Katibi-Necmüddin Ömer el-Kazvini-ö. 1293) Osmanlının diğer medreselerinde okutulan kitaplardır.²⁴ Bu kitapların şerhleri de Numanzâdeler kütüphanesinde mevcuttur.

Belagat ilmiyle ilgili Taftazani'nin (Saduttin Mesut b. Ömer et Taftazani-ö.1390) *Mutavvel*, *Muhtasar* ve *Telhis* eserleri ve Kazvini'nin (Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvini) *Miftah-ul Ulum*'u yaptığı muhtasarı, Osmanlı medreselerinde okutulan Mantık kitaplardır ve bu kütüphanede de yerini bulmuştur.

Matematik ile ilgili el-Cezeri'den (Ramadan b. Ebu Hureyre ö.1681) *Hülasetü'l-Hesap*, Astronomi ile ilgili İbn Şatir'den (Ebul Hasan Ali b. İbrahim) *Hidayetil amil bi rub-il-Kamil*, İbn Arabi'den *Mevki-in-nucum*, Tasavvufla ilgili *Tarikatül Muhammediye*, *Adabul Halvet* ve *Marifetname*. Farsça kitapları ile ilgili de *Gülistan* ve *Bostan* kitapları yer almaktadır.

Numanzâdeler kütüphanesinde alet ilimleri arasında yer alan Arapça, Kelam ve Mantık ile ilgili kitapların fazla olması dikkat çekici bir husustur.

22 Mifail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Bursa., Cilt. 17, Sayı: 1, 2008), s. 38

23 Geniş Bilgi için Bkz., Osman Demirci, *Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi*, (İstanbul: Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2012), s. 466-470.

24 Mifail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", s. 43.

Sonuç:

Of kazası Trabzon'un önemli ilim ve irfan merkezlerinden olmuştur. Of halkının ilme verdiği önem medreselerinin sayısından anlaşıldığı gibi ilimle uğraşan hocalara ve talebelere verdikleri önemle de anlaşılmaktadır. Of kazasındaki medreselerin sayısına bakılınca bu medreselerin bölgedeki ilim ve irfanın oluşum ve gelişimine önemli katkıları olmuştur, denilebilir. Ancak medreselerin sayılarının fazla olmasına rağmen bu medreseler hakkında yeterince vesika bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu medreselerinin kurumsal yapısı, öğretim programı ve yöntemleri, hocaları ve öğrencileri hakkında bilgilerin az olması ve henüz bu alanda ciddi çalışmaların bulunmaması, konuyla ilgili bilimsel çalışmalara ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Of medreselerinin/kütüphanelerinin arasında yer alan Numanzâdeler aile kütüphanesi dönemin üst seviye medreselerinde okutulan kitapları içermektedir. Ancak bu tespiti Of medreselerinin hepsi için söylemek mümkün değildir.

Numanzâdeler aile kütüphanesinden günümüze ulaşan kitaplar 230 civarındadır. Ancak söylenen rakamlar ise, 2000'i aşkındır ve büyük çoğunluğu günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşan kitaplardan muhtemel ders müfredatı şöyle oluşturulabilir:

Arapça: Sarf ilmiyle ilgili; *Emsile, Bina, Maksut, İzzi, Merah, Nahiv ilmiyle ilgili; Avamil, İzhar, kafiye.*

Tefsir: *Beydavi tefsiri, Tefsiri Ebu Suud, Ruhul Beyan* (İsmail Hakkı Bursevi 1653-1725).

Hadis: *Meşarıkul Envar* (İmam Radyüddin Hasan b. Muhammad Es-Sağani ö. 1253), *Kitabu şifa* (Kadı İyaz b. Musa el-Yahsubi), *Sahih-i Buhari* (Ebu Abdullah Muhammed el Buhari), *Ramuzül Ehadis* (Ahmet Ziyaeddin Nakşibendi Gümüşhanevi).

Fıkıh ve Fıkıh Usulü: *Mülteka/Halebi* (İbrahim b. Muhammed el-Halebi) *Muhtasar-ul Kuduri, Muhtasar* (İbn Hacib), *Düreru'l-Hukkam fi Şerh-i Gureri'l-Ahkam Mir 'atü'l-Usul fi Şerh-i Mirkati'l-Vüsul* (Molla Husrev 1480),

Akaid ve Kelam: *Şerhu'l-Akaid* (Ebu Hafs en Nesefi 1142), (Akaidi Nesefi- Taftazani), *Şerhi'l-Mevakif* (Kadı Aduddinel -İci), *Şehrü'l-Akaidi Adudiye*

Mantık: *İsaguci* (Mir İsağuci Esiruddin el-Ebheri) ve *Şemsiyye* (Katibi-Necmüddin Ömer el-Kazvini ö. 1293)

Belagat: Taftazani'nin (Saduttin Mesut b. Ömer et Taftazani-ö.1390) *Mutavvel, Muhtasar ve Telhis* eserleri ve Kazvini'nin (Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvini) *Miftahu'l-Ulum'a* yaptığı muhtasar.

Matematik: el-Cezri'nin (Ramadan b. Ebu Hureyre ö.1681) *Hülasetu'l-Hesap*, Astronomi: İbn Şatir'in (Ebul Hasan Ali b. İbrahim) *Hidayeti'l-amil bi-rubi'l-Kamil*, İbn Arabi'nin *Mevkii'n-Nucum*.

Tasavvuf: *Tarikatü'l-Muhammediye, Adabu'l-Halvet, Marifetname.*

Farsça: *Gülistan ve Bostan*

Kaynakça:

- Emin Yolalcı, “Maarif Salnamesine Göre; Trabzon Vilayetinde Eğitim ve Öğretim Kurumları”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, Ankara 1994, s. 435-473.
- Haşim Albayrak, *Oflu Hoca Kavramını Oluşturan Din Adamları*, Sahafklar Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul 2008.
- Hüseyin Albayrak, *Trabzon İmaret (Hatuniye) Küliyesi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 1998,
- İsmail Hakkı Bakkaloğlu, “Çaykara Medreseleri, Müderrisleri ve İcazetnameleri”, Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, Çaykara Müftülüğü Yay, Trabzon 2002
- Kemal Yıldız, “1700 ve 1800'lü Yıllarda Çaykara'nın ilmi ve Kültürel Atmosferini Gösteren Bir Örnek (Çaykaralı Numanzadeler)”, Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I, Çaykara Müftülüğü Yay, Trabzon 2002
- Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa Kadar* Serander Yayınları, Trabzon 2013
- Mifail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt. 17, Sayı: 1, Bursa 2008, s. 25-46.
- Osman Demirci, *Osmanlı Medreselerinde Kelam Öğretimi*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul 2012
- Ömer Özyılmaz, *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programları*, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- Sadık Albayrak, “1914 Yılında Trabzon Medreseleri ve Çaykara'da İlmi Hayat”, *Çaykara'nın Manevi ve Kültürel Değerleri Sempozyumu I*, Çaykara Müftülüğü Yay, Trabzon 2002
- Sezgin Demircioğlu, , *Of Nüfus Defteri (1834)*, İstanbul 2011.
- Şenol Saylan, “Çaykara'da Bir Ulema Ailesi: Numanzadeler”, *1. Uluslar arası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, Trabzon 2015.
- Şükran Fazlıoğlu, “Manzume Fi Tertib El-Kutub Fi El-Ulum ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, V/1 s. 97-110, İstanbul 2003. s. 97-110.
- Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi, (Başlangıçtan 1999'a Kadar)*, (Alfa Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1999)
- 1869 Trabzon Vilayet Salnamesi,<http://isamveri.org/?url=salname>
- 1869 Trabzon Vilayet Salnamesi,<http://isamveri.org/?url=salname>